

KNJIŽEVNA BAŠTINA

isidorini eseji o engleskoj književnosti

vladislava gordić

Oko sto studija, ogleda i kraćih beležaka posvećeno je stranim književnostima — Isidora je pisala o autorima iz petnaest svetskih književnosti, obuhvativši sve stilske epohe od antike do dvadesetog veka. Kao dobar znanac engleskog jezika, ona se posebno zanimala za književ-

nost Velike Britanije i Amerike, pogotovo za ovu prvu, o kojoj je sačinila preko dvadeset eseja najrazličitije forme i sadržine.

Svaki od tih eseja predstavlja blistav primer erudicije, iskričavog uma i neporecivog umetničkog senzibiliteta.

U prebogatom i raznovrsnom književnom opusu Isidore Sekulić značajno mesto zauzimaju esejistički radovi. Preko tri stotine takvih napisa sa tematikom iz književnosti i umetnosti svrstavaju ovu spisateljicu u red naših najplodnijih esejista. Oko sto studija, ogleda i kraćih beležaka posvećeno je stranim književnostima — Isidora je pisala o autorima iz petnaest svetskih književnosti, obuhvativši sve stilske epohe od antike do dvadesetog veka. Kao dobar znanac engleskog jezika, ona se posebno zanimala za književnost Velike Britanije i Amerike, pogotovo za ovu prvu, o kojoj je sačinila preko dvadeset eseja najrazličitije forme i sadržine.

Svaki od tih eseja predstavlja blistav primer erudicije, iskričavog uma i neporecivog umetničkog senzibiliteta. Međutim, i letimičkim pogled na sve te zapise navodi na zaključak da nisu pisani rukom književnog kritičara, niti s namerom književno-kritičkog vrednovanja. Dva su razloga Isidorinog »odbijanja« stručne literarne arbitraže — ako bismo ih do krajnosti banalizovali, mogli bismo reći da je prvi to što ona nije mogla, a drugi to što nije htela da piše književnu kritiku. Isidora Sekulić je po svojoj prirodi bila impresionistički duh koji nije umeo da secira i analizira, niti da bude egzaktan. Ona je pre bila sklona da analizira svoje asocijacije povodom dela nego delo samo; s druge strane, povodeći se za tim svojim asocijacijama, uzgredicama i izmaštanim analogijama, pisala je kako joj je to nadahnuto nalagalo, što će reći bez jasne namere i cilja, rasplinuto i neorganizovano. Svakako najbolja i najtačnija karakterizacija Isidorinog duha je ona koju je dao Miodrag Pavlović, rekavši za njega da je »antispecijalistički« i »antisistematički¹.

A zašto Isidora Sekulić nije htela da piše književnu kritiku? Miodrag Pavlović dao je odgovor i na to pitanje kad je pomenuo njeno »kulturno misionarstvo². Kao osoba izuzetne erudicije i »duboke načitanosti³, Isidora je osećala potrebu da pokaže tu erudiciju i načitanost tako što je pisala o novim, na našim prostorima tada još nepoznatim autorma, kao i da podsjeti na neke dobro poznate i zanemarene. Ona je svakako najveći popularizator svetske književne baštine u nas, i ta njega uloga daleko je važnija nego uloga bilo kog književnog kritičara. Dovoljno je reći, bar kad je engleska književnost u pitanju, da je Isidora Sekulić našu književnu javnost upoznala sa *Golsvordijem*, *Virdžinijom Vulf*, *Hakslijem*, *Litonom Strejčijem*, *Edit Stivel*, tako što je dala neke osnovne podatke o njima i pridružila im sopstvene impresije, vrlo često maglovite i neartikulisane. Književno-kritička i teorijska vrednovanja ostavljala je drugima. Kad je pisala o klasicima poput *Dikensa*, *Bajrona* i *Kitsa*, činila je to iz kreativnih pobuda, sa željom da uboliči neko lično viđenje dela ili pesica, pa i mnogo više od toga. Isidora je zanimala i ličnost pisca i njegovo delo, i njegova sudbina i njegova poetika, i karakter pojedinca, i mentalitet naroda. Ona je želeta sve to da obuhvati u svojim esejima, a da su oni bili isključivo kritički intonirani, to bi bilo nemoguće. Svesno ili nesvesno, ali imajući na umu sve ovo, Isidora Sekulić odlučila se da piše ne o književnosti, već povodom nje.

Kao što smo već naveli, Isidora Sekulić napisala je preko dvadeset eseja o piscima i delima engleske književnosti. Ti eseji se po formi, stilu i tematiki dosta razlikuju — među njima ima i studija, i novinskih članaka, biografskih zapisu i nekrologa, crtica i beležaka, ali ih sve obedinjuje činjenica da kroz njih Isidora Sekulić izražava svoje impresije koje ne moraju biti apsolutno tačne ni opštеваče. Kao što to i Ivanka Udoović konstatuje, »Isidora Sekulić je izbacila kratku definiciju eseja je lično mišljenje da bi ga presudno razlučila od kritike.⁴ Po dubini ličnog i odsustvu kritič-

kog naročito se odlikuju njeni napisi o engleskoj poeziji. »Isidora Sekulić je bila tumač, a ne kritičar poezije⁵ — a to se vrlo dobro da videti iz tona kojim je ona govorila o Bajronu, Kitsu ili Dilenu Tomasu.

»Ona je poeziju stavljala iznad ostalih književnih žanrova i sa najvećom strašću tumačila suštinsko poetsko i suštinsko životno u delima naših i svetskih pesnika. Zatim, smatrala je da je englesko pesništvo od svih savremenih poezija najsnaznije, najdublje i najoriginalnije.⁶ I ne samo savremenu, Isidora je veoma cenila i romantičarsku poeziju. Zapravo, ono što nju kod engleske poezije najviše fascinira jeste spiritualnost koja je tesno vezana za ideale visokih duhovnih vrednosti helenizma. »Najbolja engleska lirika je sva na tragu antike i svojih klasičkih; na tragu Spenser-a, Šekspira i Miltona⁷. Za Isidoru je romantizam samo i jedino vaspostavljanje helenizma, i romantičarske pesnike ona posmatra kroz vizuru ostvarenosti antičkog idealna. Govoreći o Kitsu, ona potencira njegovo traganje za estetskim idealom istine i lepote; u Seliju vidi sintezu revolucionarnog vizionarstva i borbe za lični duhovni integritet. Sa Bajronom je drugačije; za Isidoru on je očljenje ekstremnog romantičarskog bunta koji prevaziđa individualno. Nije njen eseji o ovom velikom pesniku slučajno naslovljen »Narodni ustanak u Grčkoj i engleski pesnik Bajron⁸. Bajron je u očima Isidore Sekulić pre svega revolucionar, vizionar i altruista, dok je Kits tek usamljeni, neshvaćeni genij. Kits vodi svoju ličnu revoluciju za ostvarenje antičkih duhovnih idealova, a Bajron se na globalnom planu bori za vaspostavljanje idealova antičke demokratije. Obojica, međutim, nose u sebi kletvu bogova ili sudbine, obojica ispaštaju zbog svoje genijalnosti, i kao takvi savršeno se uklapaju u Isidorin tipično romantičarsku predstavu o pesniku — »pesnik je za nju pre svega jedna impozantna ličnost, heroj duha⁹, i ona u njemu nalazi ideaalan obrazac ljudske sudbine. Uticaj bajronizma u takvom vidjenju je očigledan i nepobitan.

I u drugim svojim esejima o engleskoj poeziji Isidora nije sudila pisce nego ideje¹⁰, i ličnosti pesnika je davalu primat u odnosu na stvaralaštvo. Čak i kada nisu samo parnerici obojeni pristrašnošću i ličnim emotivnim stavom kao u slučaju pesnika romantičara, ti napisi su prepuni krajnje neodređenih i nejasnih sudova i neobičnih zapažanja. U eseju »Pogled u englesku poeziju¹¹ objavljenom 1946, naići ćemo na ovaku impresiju o Edit Sitvel: »Većinom su joj stihovi dugi, teški kao zlato, bez rime onda kad samo velika proza može kazati sve, a sa gлатком muzičkom rimom kad pesmu obuzme severnjačka fantazija.¹² To je samo jedan od paradoksalnih primera kako sudovi Isidore Sekulić mogu u isto vreme biti i sugestivni i nebulozni. Kao da je njen cilj da dopre do čitaoca veće intuicije nego do njegovog razumnog poimanja stvari. Zato ćemo, kad je taj isti eseji u pitanju, ostati zburnjeni preplitanjem biografskih podataka i ličnih opservacija, naizmeničnim poniranjima u svet autora i duh vremena, pomalo ekscentričnim načinom na koji Isidora govori o Bajronu, Kitsu i Spenseru. Sličan je slučaj i sa esejom o Džeraldu Menliju Hopkinstu¹³ — to je zapravo članak objavljen u NIN-u 1954, zamišljen kao uver-tira u antologiju engleske poezije koja je tih dana trebalo da se pojavi, a u kojoj je Isidora saradivala kao prevodilac. Sve što saznamjemo o dotad na ovom prostoru malo pozнатom pesniku je da je on »poetski jezuita¹⁴!. Doduše, ovaj sud je potkrepljen biografskim paralelama sa filozofom Santajanom i navodenjem jedne Hopkinsove pesme, ali čini se da je to ipak premalo informacija za novinski tekst — sem ukoliko je autoru više stalno da potencijalnog čitaoca zaintrigira nego obavesti, a ovde je u pitanju upravo to.

1. Miodrag Pavlović, *Poetika modernog*, »Vuk Karadžić«, Beograd, 1981, str. 107.

2. Ibid, str. 106.

3. Jovan Dučić, »Isidora Sekulić«, *Srpska književna kritika*, knjiga XL, Matica srpska, Novi Sad, 1979, str. 146.

4. Ivanka Udoović, *Esej Isidore Sekulić*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1977, str. 208.

5. Ibid, str. 253.

6. Ibid, str. 257.

7. Isidora Sekulić, »Džon Kits«, *Iz stranih književnosti I*, Sabrana dela Isidore Sekulić, knjiga 7, str. 140.

8. Ibid, str. 118.

9. Miodrag Pavlović, »Isidora Sekulić kao kritičar poezije«, *Poetika modernog*, str. 364.

10. Jovan Dučić, »Isidora Sekulić«, *Srpska književna kritika*, str. 146.

polja 259

KNJIŽEVNA BAŠTINA

Svi Isidorini eseji o poeziji u toj meri nose pečat jednog samosvojnog autorskog rukopisa da se slobodno mogu posmatrati i kao nešto vrlo blisko umetničkoj prozi. Nadahnuti nekrolog Dilenu Tomasu potpuno je na strani ličnog, intuitivnog i skrovitog i preraста u ispozvnu prozu. Govoreći o Tomasu kao o »liričaru-vizionaru« i »vizionaru-dramatiku«¹⁴, Isidora ga implicitno svrstava u romantičare, u onom Pracovom smislu i poimanju romantizma kao »stana osećajnosti koje se razlikuje od svakog drugog«¹⁵. Ta tendencija se naglašava paralelno sa Seljem i navodenjem Dileneve pesme »Papratinjak na visu« i poprima jednu duboko intimističku crtu glorifikacije pesnika i posrednog identifikovanja s njim.

Iz ovog letimičnog pregleda Isidorinih napisova o engleskoj poeziji može se zaključiti da je ona visoko cenila njene domete, i da je o njoj pisala pre svega u svojstvu privrženog čitaoca. Stoga i nije neobično što je toliko insistirala na »suštinskom poetskom« i »suštinskom životnom«, na sintezi sudbine i poetike. Isidora želi da zadrži pravo na subjektivan sud do koga dolazi isključivo razlaganjem svojih duboko ličnih asocijacija povodom dela — bilo da je to posmatranje romantizma kroz vizuru antike, ili traganje za tumačnjem u razvijanju biografsko-poetskih paralela (Kits-Seli, Dilen Tomas—Šeli, Hopkins—Santajana). Zato njeni eseji nisu kritički prikazi već štivo od umetničke vrednosti bez ocenjuvačkih pretencija. Ovde treba napomenuti da je i sama Isidora smatrala da je »autentična kritika... više interpretacija nego presuda«¹⁶, i da nije težila ničem drugom do interpretaciju. To što je interpretaciju više zasnivala na subjektivnim utiscima nego na naučnoj analizi bilo je njeni ločno opredeljenje, koje se do maksimuma ispoljilo u njenom tumačenju poezije.

Stvari stoje drugačije sa Isidorinim napisima o engleskoj prozi. U njima lične impresije nisu toliko dominantne. Proizvoljnost se, međutim, ogleda u odabiru tema eseja. Tu su Isidorini parametri potpuno nedokucivi: zašto je pisala o Dikensovim božićnim pričama, a ne o nekom od romana? Zbog čega je svoje zanimanje za Golsvordija svela samo na jedan sporedni motiv? Ali krenimo redom.

Pomenuti esej o Dikensu, prvi put objavljen u Isidorinim *Sabranim delima* pod nazivom »Božićne priče Čarlsa Dikensa«, govori u prilog tezi mnogih kritičara koji smatraju da je ova spisateljica sklonu preuzimanju forme i stila dela o kome piše.¹⁷ Ovaj prozni napis (tačnije, predavanje održano na Kolarcu 1946.) po svom svečanom tonu i romantičnoj sladanjavosti zaista podseća na božićnu priču, a po šarenoru motiva i digresija na božićnu jelku. Esej počinje lirskim pasažima o rođenju Isusovom, koji se neosetno prepapaju u priču o božićnim običajima, pa u priču o božićnim pričama — jednom reču, govori se o svemu osim o Dikensu. Tu grešku Isidora srećom ispravlja u drugom delu rada, ali opet na sebi svojstven način:

»Božićne priče Dikensove, to nije toliko Božić koliko je Engleska na Božić i oko Nove Godine, Engleska sa svojom stalnom potrebom da tone u nešto tradicionalno, starinsko, čudno, ali pod sasvim stvarnim okolnostima, Engleska koja sa srećom beži u svoj kut i zaključava se, a od morala traži da bude poezija i da zrači u daleka vremena pre i posle dogadaja.«¹⁸

Isidora kroz ceo esej insistira na tome da su Dikensove božićne priče oličenje tradicionalnih hrišćanskih vrlina koje su neodvojiv deo moralnog kodeksa viktorijanske Engleske. Isto tako, ona u njima nalazi dimenziju univerzalnog i višeiznačnog:

Dikensove božićne priče čas su društvene drame (...), čas engleske zimske bajke. U jednoj priči imamo božićnu fantaziju, društveni pamflet, revolucionarnu klicu, hrišćansku legendu.¹⁹

Na taj način, Isidora Sekulić je ostvarenja koja pripadaju populističkoj i trivijalnoj književnosti uždigla na nivo autentičnog umetničkog ostvarenja, i to nije jedini primer njenog nekritičkog odusevljavanja minornim delima velikih autora. Ali njena ambicija i nije bilo drugo do da se upusti u »priyatnu ekskursiju Dikensove mašte«²⁰, iako ništa drugo, simpatično je što se medu njenim studijama, beleškama, criticama i raznoraznim pubircima najrazličitijih formi i stilova našla i jedna pitka i pamtljiva božićna priča.

»Problem lepote u delu Džona Golsvordija« svojevrsna je rasprava o slobodno možemo reći precenjenom i predimenzioniranom motivu lepote u *Sagi o Forsajtima*. U njoj se govori o lepoti kao o vrhunskoj žudnji duše koja je »iznad svih pokretnih snaga sudbine, iznad žudnje za slobodom, za znanjem, za slavljem, za imanjem«²¹, što kod Golovrijija nikako nije slučaj. Ali Isidora »zapovest lepote«²² inauguriše u njegovu osnovnu ideju-vodilju, i čak se poziva na autora kad eksplicitno tvrdi da saga nije studija jedne epohe, već »napor da se pretoči dejstvo lepote kao sudbinsko dejstvo (...) U životu i u epohama, i u knjigama o životu i epohama, elemenat koji sve ubličava i razara jeste lepota«²³. Tako nastaje još jedan od paradoxsa Isidore Sekulić: u preteranoj usredsredenosti na motiv dela ona potpuno zapostavlja samo delo. Pa čak ni taj motiv ona ne sagledava u njegovoj sveukupnosti: Isidora ne samo da prečutuje strukturu Golsvordijeve trilogije i njene odlike (a svakako

je bila upoznata s Lorensovom negativnom kritikom i stavovima Virdžinije Vulf) nego izbegava i da motiv lepote posmatra komparativno. Tako ključni motiv rasprave ostaje izolovan i od svoje imanentne prirode i od okružja u koje je uzglobljen.

Isidora napisi o istoriografu Litonu Strejčiju i ogled o Oldosu Haksliju iako po stilu i sadržaju posve različiti, no se u sebi jedan isti motiv — apoteozu kompletne stvaralačke individualnosti. Kod oba ova autora Isidora Sekulić je otkrila idealan spoj »bogomdane intuicije i bogomdanog silnog intelekta«,²⁴ ostvaren u različitim domenima.

U slučaju Litona Strejčija, naglasak je stavljen na sjednjavanje naučnog empirizma i umetničkog senzibiliteata. Isidora ga poredi sa Slobodanom Jovanovićem po genijalnom umeću da svoj dar za dramsko pretoči u istoriografiju. Strejči je »svirepi istorik« i »svirepi umetnik«²⁵ on vaja istorijske ličnosti kao karaktere umetničkog dela ne ogrešujući se o faktografiju i uspevajući da bez mistifikacije postigne umetničku autentičnost. Isidora je bila impresionirana tim njegovim umećem i to je razlog što mu je posvetila čak tri napisa: esej »Elizabeta i Esek«, prikaz knjige *Queen Victoria* i nekrolog.²⁶ Ona ga je u stvari predstavila našoj javnosti — dovoljno je napomenuti da je esej prikaz *Kraljice Viktorije* sačinjen neposredno po objavljanju knjige u Engleskoj (1921), a da se prevod ovog dela pojavio 1935. Esej »Elizabeta i Esek« objavljen je 1929, a knjiga je kod nas prevedena 1965. Kao što se vidi, Isidorino kulturno misio-narstvo dalo je konkretne rezultate.

»Punkt kontrapunkt« — roman Aldosa Haksilja, nastao godinu dana nakon što je ovaj roman preveden na srpskohrvatski, smatra se jednim od najboljih eseja Isidore Sekulić. Karakterišući Hakslijev roman kao »komediju intelektualaca« koja »nema junaka i nema svršetak«,²⁷ ona se upušta u njegovo kritičko sagledavanje. Posebnu pažnju Isidora Sekulić posvećuje fenomenu Hakslijeve inspiracije, intelekta i mašteta u stvaralačkom činu. »Nema proste priče, ima samo komplikovana priča. I zato nema stvaranja samo iz srca, nego se stvara i iz intelekta.«²⁸ Isidora stvaralački čin Hakslijev i njegovu poetiku objašnjava vrlo jezgrovit i jednostavno — »tačni i neumoljivi izraz intelekta postavlja problem i drži ga, a emotivne snage ga osvetljavaju.«²⁹

Od svih eseja s temama iz engleske književnosti ovaj ponajviše nalikuje autentičnoj i argumentovanoj naučnoj interpretaciji. Da je Isidora htela da piše književnu kritiku, verovatno bi to činila na način koji je primenila u ovom napisu: primenila bi dubinski analizu likova i književnog postupka potkrepljenu citatima i usredstredila bi se na srž problematike romana. Sve to je ona uspela da u ovom eseju na savršen način spoji sa svojom sklonostu ka digresivnim refleksijama. Studija o Hakslijevom romanu (inače predavanje održano na Kolarčevom narodnom univerzitetu) prvi je pravi prilog proučavanju dela ovog piscu u nas, i jedan od bisera Isidorine eseističke produkcije.

Bez mnogo premišljanja može se reći da je u svetskoj književnosti Isidori Sekulić jedini pravi pandan (bar što se prirede umetničkog senzibiliteta tiče) Virdžinije Vulf. Međutim, esej o ovoj vrsnoj spisateljici jedan je od najbledih, i ostavlja utisak da je naša spisateljica bila ako ne nesklona, ono u najmanju ruku posve ravnodušna prema sjajnoj romansirkeri. Ovaj napis objavljen je 1929. u »Srpskom književnom glasniku« i jedno je od prvih predstavljanja Virdžinije Vulf našoj književnoj javnosti i prvi kakav-takav izvor podataka o njoj. U njemu, međutim, nema ni pomena o novoj tehnički pisanju romana o kojoj su se u svetu uvelikovo vodile rasprave čija su glavna tema bili Džojs i Virdžinija Vulf. Isidora samo neodređeno pominje »impresionističku estetiku« i iznosi tvrdnje poput ove: »Ona (Virdžinija Vulf — prim. V. G.) ne piše uvek da ugodi svojoj muzi, ona piše vrlo često da ugodi smelom prothevu svoje, malo mutne, ali neobuzdano sitne severnjačke imaginacije. Jedno tiče pero doleprša joj s drvetna na zemlju, a V. Vulf leti s njim do same ivice sveta.«³⁰ Pomalo ironično, Isidora kaže za englesku spisateljicu da izvanredno piše »specijalnu vrstu fikcije, koja nije ni roman, ni kronika, ni psihologija, ni istorija, samo čarobni trepet«.³¹ Nismo, naravno, mogli očekivati dubinski analizu estetskih problema dela, niti književno-teorijske rasprave, ali nas u najmanju ruku iznenadjuje površnost i proizvoljnost sudova o Virdžiniji Vulf. Isidora čak u analizi dotadašnjeg njenog rada potpuno prenebegava roman *Izlet na svetionik*, a zasipa nas citatima iz nikad naročito cenjenog *Orlanda*. Pažljiviji čitalac mogao bi u toj površnosti i svojevoljnosti naslutiti i tračak nesklonosti prema modernom romanu uopšte, i bio bi u pravu — ali treba imati na umu dobro poznatu Isidorinu osobinu da svoje divljenje ispoljava krajnje egzaltirano, a svoje nesklonosti prikriva. Međutim, ne treba biti nepravedan — Isidora je u »Pogledu u engleske časopise i prozu« (1946) o Vulfovoj pisala neuporedivo pohvalnije, nazavši je »prvorazrednim piscem fikcije i eseja«.³² Tada je s (neznatne) vremenske distance mogla da sagleda celokupno stvaralaštvo engleske romansirkerke i da revidira svoje stavove o njemu. No ipak, Isidora ovu priliku nije iskoristila da pronikne u sudbinu i poetiku Virdžinije Vulf onako lucidno kao što je to umela kad su neki drugi pisci bili u pitanju. Osoba koja je univer-

11. Isidora Sekulić, »Pogled u englesku poeziju«, *Iz stranih književnosti II*, Sabrana dela Isidore Sekulić, knjiga 8, »Jugoslavija i Karadžić«, Beograd, 1985, str. 87–110.

12. Ibid, str. 88.

13. Isidora Sekulić, »Hopkins«, *Iz stranih književnosti II*, str. 324–331.

14. Isidora Sekulić, »Umro je Dilen Tomas«, *Iz stranih književnosti III*, str. 497.

15. Citirano prema Vladislavu Ribnikaru, *Književni pogledi Isidore Sekulić*, Prospekt, Beograd, 1986, str. 152.

16. Jovan Deretić, *Istorija srpske književnosti*, Nolit, Beograd, 1983, str. 469.

17. Videti kod Ivana Udrovića, op. cit. str. 202.

18. Isidora Sekulić, »Božićne priče Čarlsa Dikensa«, *Iz stranih književnosti I*, str. 484–485.

19. Ibid, str. 506.

20. Ibid, str. 505.

21. Isidora Sekulić, »Problem lepote u delu Džona Golsvordija«, *Iz stranih književnosti I*, str. 362.

22. Ibid, str. 368.

23. Ibid, str. 362.

24. Isidora Sekulić, »Punkt kontrapunkt — roman Aldo-sa Haksilja«, *Iz stranih književnosti I*, str. 442.

zalne istine otkrivala u božićnim pričama i ljubavnim romancima Fransoaz Sagan nije imala dovoljno sluga za autora koji joj je po svemu bio neuporedivo bliži — to je jedan od paradoxa Isidore Sekulić.

Nešto slično dogodilo se i sa Eliotom. U pomenutom »Pogledu« Isidora o njegovoj poeziji kaže samo da su to »glomazne strofe litanijskog stila i mutne mistike«³³ i obrazlaže zašto u »Pogledu na englesku poeziju« nije pomnila njegovu pesmu objavljenu u jednoj engleskoj antologiji — »učinila (nam se) bleda i nismo je spomenuli u dobroj nameri čekajući da naide nešto bolje«(*I.*)³⁴. Ne znamo o kojoj se pesmi radi, ali zaprepašćuje takvo ignorisanje Elioteve reputacije.

U pomenutom eseju, koji je i pored svega značajki uradni pregled engleske ratne i portrete produkcije načemo i sistematičnost i kritičku procenu koji su za Isidoru tako netipični. U njemu je pisala o Prisliju, Forsteru, Šou, Haksliju i Velsu, uz obilje biografiskih podataka, kritičkih komentara, kao i osvrta na dnevno-političke dogadaje, istoriju i kulturu. Pre pet decenija jedan takav tekst svakako je morao predstavljati pravu riznicu najnovijih podataka o dogadanjima u engleskoj literaturi.

Iz svega ovoga što je rečeno o engleskoj prozi videnoj očima Isidore Sekulić, može se zaključiti da je njena uloga u upoznavanju naše kulture sa engleskim piscima bila izuzetno značajna. Istina, nisu svi dobili ravnopravan tretman — neki su uvedeni na velika vrata, kao Haksli, dok je o drugima govorila suvo i nerado, kao što je služaj sa Virdžinjom Vulf. U svom izboru Isidora se nimalo nije obazirala na kritičke stavove i književno-teorijske činjenice. Isto tako, nije po svaku cenu htela da uvodi moderne nitи da favorizuje tradicionalne vrednosti; ona je naprsto pisala o onome što je na nju učinilo utisak ili zadovoljilo njen ukus. I pored nesumnjive stručne kompetencije, Isidora je u svojim ukusima znala biti nepredviđljiva, kao i svaki zakleti individualista. To što je pisala o božićnim pričama mogao je biti samo individualni izbor diktiran snažnom umetničkom intuicijom, ali sudovi o Vulfovom i Eliotu ukazuju upravo na nedostatak te intuicije, na manjak umetničkog nerva. Potkradale su joj se greške i nedoslednosti: u eseju o Haksliju Lorensu posvećuje ove redove:

»D. H. Lorens je poznat i kod nas. Nedavno je izšlo u prevodu i njegovo delo *Sinovi i ljubavnici*. Tako se čuje: ne kupuje se i ne čita se mnogo. A pre neku godinu na jagmu i otmicu se čitala njegova *Gospoda Ćeteron i njeni ljubavnici* (sic!), roman u kojem je Lorens malo i oviše udarao po jednoj žici nagonskih prava u čoveku i malo i oviše pričao stilom razgovora u nekom intelektualnom baru u Soho-skveru.«³⁵

U procenjivanju Isidorinog eseističkog rada svakako se ne treba rukovoditi ovakvim sporadičnim »prestupima« — oni se mogu posmatrati samo kao nužan »faktor rizika« koji sobom nosi individualistički duh.

Isidora je izuzetno malo pisala o drami — u celokupnom njenom eseističkom opusu tek je pokoji redak »otkinut« za Ibsena i Pirandela. Ali zato su Džordž Bernard Šou posvećena čak tri napisa, a o bezbrojnim pominjanjima ovog pисца u niz drugih eseja da i ne govorimo. Zanimljivo je da je prvi od njih, »Vic Bernarda Šoa« nastao 1911, a druga dva, posvećena Kandidi celih četrdeset godina kasnije, i pokazuju zanimljivo zrenje Isidorinog umeća interpretacije.

»Vic Bernarda Šoa« je vedar i duhovit portret pisca, ne bez studioznosti i lucidnosti. Započinjući sa kolopletom naj-sarkastičnijih replika iz njegovih drama, Isidora nam polako ironično pokazuje da »kad (Šo) napiše istinu, ljudi mu kažu da je budala i da je napravio vic«, te da »zbog tendencioznosti i racionalizma, Šo je u očima kritičara i publike samo žurnalistka koji pravi dobre viceve«.³⁶ Reč »vic« namereno je ovde potencirana zbog konotacija oštrine i visprenosti, ali i da naglasi potcenjivanje na koje sve što se zove vicom nailazi, pa i ono o čemu je sam Šo govorio. Isidora zastupa u to vreme duboko uvreženi stav o Šou po kome je on više žurnalistka koji se bori »za stvar, partiju, zastavu i boju«³⁷ nego autentičan umetnik. Međutim, ona tom videnjem dodaje još jednu dimenziju — ona otkriva besprekorno upotrebu racionalnih i etičkih elemenata u njegovom delu. U eseju »Problem kritike i kritičkih talenata« ona Šoa naziva »kritičarem-tvorcem«³⁸, i to treba shvatiti kao veliki kompliment, jer se iz toga vidi da je ovaj pisac blizak Isidorinom idealu autentične kritike. Isidora ne pobija jednodimenzijsku sliku o Šou kao pamphletisti, ali izričito naglašava njene osobenosti i kvalitete.

Kratka anegdotska beleška »Šo kao 'tumač' svoga pesnika u komadu *Kandida*« (1951) nije ništa više od duhovite priče o tome kako su engleski daci komentarisali završetak ovog komada. To je i neka vrsta prolegomene eseju »Oko Šoove *Kandidate* u Beogradu« (1952), koji je u stvari jedna veoma ozbiljna koliko pozorišna toliko i literarna kritika, izuzetno studiozna. Isidora pažljivo secira likove, ispituju-

je njihovu ostvarenost i u delu i na sceni, a sve to garnira i nekim spontanim ličnim opaskama: »Žigon je mene uzbudio da vrtom parafraze na mladoga Selja. U jedan mah... ja sam susedu svom po stolici u parteru kazala: 'Meni smeta što ti ljudi ne govore engleski'«³⁹ Lutaju i Isidorin um razvija paralelu između lika pesnika Marčbenksa i Šelja (ko zna koje po redu poređenje sa Šelijem!), analizira glumu, svih ličnosti ponaosob, otkriva zrnce tipično engleskog duha i mentaliteta, pa se čak i bavi lingvističkom analizom prevoda. Ovaj napis na trenutke je lep lirska interlud, na trenutke duboka analiza, ali u celini nehomogen i neorganizovan tekst bez žarišne teme. Isidora je toliko stvari okupirala i fascinirala da nije znala o čemu bi pre pisala — o problematici komada, likova, glumačkih ostvarenja, engleskog mentaliteta ili pišćeve ličnosti — te je pisala o svemu pomalo stvorivši kolaž zapažanja. Svako od njih tiče se Šoa i gradi sliku o njemu kao o autoru koga je Isidora ceniла, iako joj nije bio blizak.

Sagledavši ovu pregršt Isidorinih eseja posvećenih engleskoj književnosti, ne možemo se oteti utisku o dominaciji subjektivne vizije nad objektivnom činjenicom, idealizacije i egzaltiranosti nad kritičkim promišljanjem. Reklamo na početku ovog rada da Isidora nije ni mogla a ni htela da piše klasičnu književnu kritiku, jer joj širina duha i snaga senzibiliteta nisu dozvoljavali egzaktnost i preciznost u mišljenju. Zato se Isidora okrenula poetiziranim tumačenjima umesto naučnim analizama. S druge strane, njen imantan kosmopolitizam nametao joj je kulturno misionarstvo kao primarnu vokaciju; zato se Isidora umešta književnoj arbitraži posvetila arbitraži ukusa. Njeni eseji ne otkrivaju nam koja dela pisce treba da cenimo, već koje treba da volimo. Merilo vrednosti dela kod Isidore je često nešto što je s onu stranu književnosti — vrlo često je to samu intuiciju koja ukazuje da u delu ili ličnosti pisca postoji ono nešto neobjašnjivo i nedefinisano što ga čini vrednim za doživljavanje i pamćenje. U načinu na koji Isidora govori o književnim delima doista ima opsenarstva, i ključna reč za sve njene interpretacije je **doživljaj** (naravno, isključivo estetski), a ne procena.

Doživljaj je uvek nešto duboko individualno, i pouzdano st je subjektivnih impresija krajnje je problematična. Zato je vrlo nezahvalno govoriti o doprinosu Isidore Sekulić rečenziji engleske književnosti u nas. Sve počinje i ostaje na kulturnom misionarstvu; u ovom slučaju nema ni pomena o utiranju novih puteva, upoznavanju sa novim tendencijama — radi se samo o potenciranju ličnog ukusa i lične radoznlosti, a oni su krajnje subjektivni, subjektivni do proizvodljivosti. Ta proizvodljivost je vrlo često bila srećne ruke — upoznala nas je sa Hakslijem, Strejčijem, Šoom; ali često je i grešila u procenama, kao i u slučaju Eliota i Virdžinije Vulf. No čak i tada njen lični stav nije se pretvarao u predrasudu, jer domet tog stava bio je upravo zbog individualnosti krajnje ograničene. Naime, mnogo bitnije od Isidorine procene bilo je to što je nekog autora uopšte pomenula.

A pominjala je mnoge — naročito, je u poeziji ratihi i poražnih generacija engleskih pesnika otkrila nekakvu ključnu imenu. Dala je značajan prilog tumačenju romantizma. Ali sve su to ostrasheni panegeri koji počivaju na idealizaciji lika stvaraoca i stvaralačkog čina; sve se svodi, ponovimo to još jednom, na doživljaj kome nedoraste ne neophodno stavlja ali procena svakako.

U prikazima o prozi i dramsi manje je ostrashenosti, premda se i u njima ospeča jaku Isidorinu potrebu da povezuje sudbinu pisca s njegovom poetikom, karakter sa stilom, izgradenost njegovog duha sa osobenostima mentaliteta naroda kome pripada. Doživljaj je i tu dominantan, a subjektivnost isključiva. Isidora pušta mašti na volju, sledi svoje asocijacije, a oblikovanje teksta prepusta nadahnucu.

Možda najbolju definiciju Isidorinih eseja dao je Jovan Dučić:

»Isidora Sekulić nije sudila pisce nego ideje. I to sa sigurnošću koju daje jedna duboka načitanost, jedna moć za observaciju koja je retka, i jedan ukus za generalizaciju koji nije ženski, i, najzad, jednu sensitivnost istinskog pesnika«⁴⁰

Ovom mišljenju nema se šta ni oduzeti ni dodati. Sastavim je jasno da je Isidora mnogo više bila umetnik nego kritičar, i njoj treba da zahvalimo za niz prosvetljenja u pogledu literarnog ukusa. Međutim, od svega je najbitnije to da nam je, zahvaljujući svom poznavanju stranih jezika i kultura i bezgraničnoj erudiciji omogućila uspostavljanje kulturnih dodira sa Velikom Britanijom u vreme kad jugoslovensko-engleske veze nisu bile toliko koncentrisane na recepciju savremenih literarnih strujanja.

25. Isidora Sekulić *Teme, Sabrana dela Isidore Sekulić*, knjiga 10, str. 271.

26. Ibid, str. 330–359.

27. Isidora Sekulić, »Punkt kontrapunkt — roman Aldoza Hakslija«, str. 437.

28. Ibid, str. 421.

29. Ibid, str. 422.

30. Isidora Sekulić, »Viđenja u Vulfu, Iz stranih književnosti I«, str. 411.

31. Ibid, str. 405.

32. Isidora Sekulić, »Po-gled u engleske časopise i prozru«, Iz stranih književnosti II, str. 136.

33. Ibid, str. 154.

34. Ibid, str. 154.

35. Isidora Sekulić, »Punkt kontrapunkt — roman Aldoza Hakslija«, Iz stranih književnosti I, str. 428.

36. Isidora Sekulić, »Vic Bernarda Šoa, Iz stranih književnosti II«, str. 435.

37. Ibid, 436.

38. Isidora Sekulić, »Pro-blem kritike i kritičarskih talenata«, Iz stranih književnosti I, str. 290.

39. Isidora Sekulić, »Oko Šoove Kandidate u Beogradu, Iz stranih književnosti II«, str. 450.

40. Jovan Dučić, »Isidora Sekulić«, str. 146.

